

Տիեզերք բոլոր կան լրուիկ
Եկաւորին յանդիման :
Շրթմունքդ աղդեալք , կացէք փակ .
Դադարեցէք , սուրբ կիթառք .
Մինչ 'ի բարձանց կայանի
Ձայն՝ անծանօթ աշխարհիս
Յամպս հընչեսցէ . փառք յերկինս ,
Խաղաղութիւն 'ի յերկրի :

ԹԱՐԳՄ. Հ. Ս. ԿԵՍԱՐԵԱՆ :

ԼԱՄԱՐԻԿ :

Նաքոյեոն Պոնաքսոյ թաղաւտեալ
հին և նոր դարոց երևելի աշխարհա-
կալաց հետ :

Եթէ զնաքոյեոն Ա. մեծ մարդկանց
հետ բաղդատելու ըլլանք , որոնց նա-
խանձաւոր էր , ոչ միայն պատերազմա-
կան մասնական տեսութեամբ , հապա-
րնդհանուր , այսինքն իր տաղանդն ու
ճակատագիրը մէկտեղ մտածելով , տե-
սարանն աւելի ընդարձակ , բարոյական
և կրթիչ կ'ըլլայ : Արդարեւ եթէ դիտե-
լու ըլլանք հնչած համբաւը , պատա-
հարաց մեծութիւնը , մարդկանց վրայ
պատճառած այլայլութիւնը , աշխարհ-
քիս վրայ ձգած ազդեցութիւնը , իրեն
նմաններ գտնելու համար պէտք է դի-
մել Ալեքսանդրի , Մենիբալայ , Կեսա-
րու , մեծն Կարոլոսի , Փրեդերիկոսի , և
իր պատկերը այս զօրաւոր դիմաց քովը
դնելով , կրնանք աւելի ճիշդ և աւելի
կատարեալ գաղափար մը ստանալ իր
վրայ մեր մտացը մէջ :

Ալեքսանդր ժառանգորդ հօրը բա-
նակին , Յունաց դիտութեամբը սնած ,
իրենց ծափահարութեանցը ցանկացող՝
Ասիա կը նետուի , իրեն դէմ պատե-
րազմող միայն Պարսից տկար զօրու-
թիւնը կը գտնէ , աներկիւղ առաջ կը
քալէ մինչև այն ատենուան ծանօթ
աշխարհիս սահմանացը կը հասնի : Ե-
թէ զինուորները զինքը արդեւելու չըլ-
լային , ինչուան Հնդկաց ուղկիւնոսը

պիտի երթար : Ետ դառնալ ստիպուե-
լով , միակ փափագն է իր յանդուգն
արշաւանքները սկսիլ : Իր հայրենիքը
չմտածեր , որուն համար ամենևին ու
գուտ մը չունին ըրած այնչափ աշխար-
հակալութիւնները , այլ ընդ բոլոր տիե-
զերս յաղթութեամբ քալելու վրայ կը
մտածէ : Իր կիրքն՝ համբաւն է , Աթէնք
ճանչցուած և գովուած : Վեհանճն նաև
բարեսիրտ ըլլալով հանդերձ , իր բա-
րեկամը Կլիտոսը , և իր ընտիր տեղա-
կանները Փիլոդասը և Պարմէնիոնը կը
սպաննէ , լեզուի անխոհեմութեամբ իր
փառացը դպչելուն համար : Համբաւն
է իր նպատակը , սնտոի քան զամե-
նայն նպատակ՝ որոնց հետամուտ ե-
ղած են մեծ մարդիկ . և մինչդեռ իր
բանակը հանգչեցնելէն ետև , նորէն
կը վազէ իր աշխատութեանցը այս մէկ
հատիկ նպատակին ետևէն , Ասիոյ հեշ-
տութիւններովը յափշտակուած , ծիրա-
նեաւն և արբեցութեամբ կը մեռնի :
Իր շնորհալից զիւցազնութեամբը ա-
պագայից միտքը զոչոտեր է , բայց ի-
րենին պէս ալ անօգուտ կերպով աղ-
մուկ հանող կեանք մը չէ եղած , վասն
զի յունական քաղաքակրթութիւնը Յո-
նիայէն և Ասորիքէն դուրս տարած չէ՝
ուր արդէն իսկ կը փայլէր , և Յունաց
երկիրը անիշխանութեան մէջ թողու-
ցած է , և միայն Հռովմայեցւոց աշխար-
հակալութեանը ներքեւ ընկճուելու պատ-
րաստեր է զիրենք : Բարոյապէս սիրե-
լազոյն է ըլլալ իբրև դիմաստուան և ըզ-

ճարտար փիլոսոփայական , որ առանց աղ-
մկալից չփոթութեան լուծեամբ գոնէ
քանի մը օր աւելի երկընցուց Յունա-
ստանի անկախութիւնը :

Այսչափ լիութիւն և այսչափ միանգա-
մայն պարապ կենաց քով , ահաւասիկ
քան զամենայն կեանս ընդարձակա-
գոյնը , լրջամիտն ու զօրեղը . որ է Ան-
նիբալայն : Այս մահացուս որուն Աս-
տուած շնորհեց խելամոտութեան և բա-
րոյից ամենայն պարգևները , քան զա-
մենայն որ յարմար մեծամեծ գործոց ,
ծեր զօրապետներու ցեղէն սերեալ էր ,
որք մի մի զէն 'ի ձեռին մեռած էին
կարբեդոնը պաշտպանելու համար : Իր
հոգին տեսակ մը մետաղ էր ատելու-
թեանց բորբոքեալ հնոցին մէջ կռեալ ,
զոր Հռոմ ամենուն սրտին մէջ արծար-
ծած էր : Ինը տարուան եղած ատեն
իր հօրը հետ կարբեդոնը կը թողու և
կ'երթայ ուր իրենները կ'երթային , ա-
պրելու և մեռնելու համար Հռովմայե-
ցւոց դէմ պատերազմելով : Իր խաղերը
պատերազմն են . տղայութեան ժամա-
նակէն պատերազմի գաշտերուն մէջ կը
քնանայ , մարմինը ցաւոց անզգայ կ'ը-
նէ , զհոգին՝ անմերձենալի երկիւղի , և
կը ստանայ միտք մը մարտից խռովու-
թեան մէջ պայծառ տեսնելու՝ ինչպէս
այլք կատարեալ հանգստութեան մէջ :
Հայրն ու քեռայրը երկուքն ալ զէնքը
ձեռքերնին մեռած ըլլալով , կարբեդո-
նացւոց բանակը զինքը զլիաւոր կը
խնդրէ 22 տարեկան , և այսպէս ըսենք՝
իշխան կ'ընէ զինքը կարբեդոնի ծերա-
կուտին , նախանձորդ Պարկայց փառա-
ւոր ազգատոհմին : Բանակին հրամա-
նատարութիւնը կ'առնու , զանիկայ ու-
ղածին պէս լի յանդգնութեամբ , յարա-
տելութեամբ և մանաւանդ Հռովմայե-
ցւոց դէմատելութեամբ կը վառէ , դէպ
'ի Եւրոպա կը տանի , որ այն ատեն
անժանօթ էր , հիմակուան Ափրիկէի
կեդրոնին նման , կը համարձակի Պի-
րենեանքը անցնիլ , յետոյ Ալպեանքը
ու թսուն հազար արամբք , որոնց երկու
երրորդը այս նորալուր ճամբորդու-
թեան մէջ կը կորսնցընէ , և այս խորին

խորհրդով մղեալ թէ Հռովմայեցւոց
հետ 'ի Հռովմ պէտք է կռուիլ , կու
գայ ոտք հանելու , իրենց ակամայ հնա-
զանդող խտալացի հպատակները : Հը-
ռովմայեցի զօրապետաց վրայ կը խոյա-
նայ , կը ստիպէ զիրենք ճակատ տալ .
մէկուն քաջութիւնը կծելով , մէկալին
սնապարծութիւնը , յաջորդաբար կը
նուաճէ զանոնք , և ամենուն պիտի
յաղթէր եթէ իրեն արժանի հակառա-
կորդի մը չհանդիպէր , Փարիսի , որ
չուզեր այս հսկային դէմ դնել կռուե-
լով , յորում անյաղթելի է , այլ հռով-
մէական ճշմարիտ առաքինութեամբ ,
որ է յարատելութիւնը : Աննիբալ տես-
նալով թէ կելտաց վրայ յոյսը դնելով
խաբուեցաւ , որոնք եռանդուն բայց
փոփոխամիտ մարդիկ էին՝ ինչպէս ա-
մեն բարբարոսք , և իմանալով Հռով-
մայ անառիկ ըլլալը , իտալիոյ հարա-
ւային կողմը կ'երթայ , ուր շատ քաղա-
քակրթութիւն կը գտնուէր , բոլոր քա-
ղաքները Հռովմայ պէս կը կառավա-
րուէին , այսինքն ծերակոյտներով որուն
նախանձորդ էր ժողովուրդը : Ազնուա-
պետականները կը նուաճէ , թէպէտև
ինքն իսկ ազնուապետական էր , կը զօ-
րացընէ ռամկապետականները , կա-
պուան իր պետութեանը կեդրոնը կ'ը-
նէ , և թմրած չկենար , ինչպէս ոմանք
կ'ըսեն , հաճոյից մէջ զորս չգիտեր
վայելիլ . այլ կը հանգչեցընէ , կը նո-
րոգէ իր տկարացած բանակը , անոր
համար միայն երկրին հարստութիւնը
կը ժողովէ , և իր վատ ազգէն բքեալ ,
զամենքն իր օգնութեանը կոչելով , տա-
րածելով պատերազմը 'ի Յունաստան
և յԱսիա , անդադար կը խորտակէ իրեն
դէմ զրկուած զօրքերը , տասուերկու
տարի իր աշխարհակալութեանը մէջ
կը զիմանայ , մինչև Հռովմայեցւոց իր
ներկայութիւնը յիտալիա անբուժելի
հիւանդութիւն մը սեպել կու տայ :
Բայց օր մը կու գայ , որ Հռովմայեցւոց
ըստ իրենց կարգին պատերազմը կար-
թագինէի պարսպացը տակ տանելուն
պատճառաւ , զարձեալ կը կոչուի , տը-
կարացեալ բանակաւ մը Հռովմայեցւոց

նորապիտոյ քանակին դէմ կը կռուի, և իր հնացեալ բախտը նորածին բախտէ մը կը յաղթուի, որ է Սկիպիոնինը, ըստ սովորական յաջորդութեան մարդկային իրաց: Հայրենիքը մտնելով, կը փորձէ վերանորոգել զայն Հռովմայեցւոց դէմ դարձեալ պատերազմը սկսել կարենալու համար: Անոնցմէ ամբաստանուած որոնց անկարգութիւններուն դէմ կը կռուէր, Արևելք կը փախչի. կը ջանայ Անտիոքացւոց տկարութիւնը կենդանացնել, և հոն ալ ետեւէն կը հասնի Հռովմայ ատելութիւնը, և երբոր չկրնար մրցիլ թոյն կը կլլէ և կը մեռնի, վերջինը իր դիւցազնական ազգատոհմին, վասն զի ամենքն ալ իրեն պէս զոհ եղած են մի և նոյն գործոյն համար. սուրբ գործ՝ որ է դիմակալութիւն օտար տիրապետութեան: Նկատելով այս զարմանալի մահականացուն ամեն տեսակ հանճարովք և քաջութեամբք զարդարուած, տկարութիւն մը կը փնտռենք՝ և չենք գիտեր ուր գտնալ: Անձնական կերպ մը կը փնտռենք, հաճոյք, շռայլութիւն, փառասիրութիւն, և մէկ մը միայն կը գտնենք, իր երկրին թշնամեաց հետ ունեցած ատելութիւնը:

Հռովմայեցի Տիտոս Լիւիոսը կ'ամբաստանէ զինքն իբրև ազահ և անգութ: Աննիբալ իրաւցրնէ անհատնում հարստութիւն ժողովեց, առանց վայելելու զայն, և զօրացը վճարելու գործածեց, որ թոշակաւոր զինուորներէ բաղկացած, մի միայն վարձուոր բանակն է ոչ երբեք ապստամբած, իր հանճարովը՝ ու իմաստուն առատածեռնութեամբը սանձահարեալ որովք յաղթութիւնը կը պտղաբերէր: Իրաւ է որ 'ի կարբեդոն զրկեց շատ մը կարբեդոնացւոց սրովն սպաննուած Հռովմայեցի ասպետաց մատանիներ տուփերով. բայց պատերազմի դաշտէն դուրս բարբարոսութեան գործ մը չյիշուիր: Հռովմայեցի պատմագրին մեղադրանքն ուրեմն արդ գովեստ են. և ինչ որ յաջորդաբար ազգք և ազինք ըսին և մեզմէ ետքը եկողներն ալ պիտի կրկնեն, թէ

ազնիւ տեսարան մը երեցուց քան ինչ որ կրնան ընծայել մարդիկ, այսինքն է ամեն անձնասիրութենէ ազատ հանճարոյ, մէկ կերպ մը միայն ունենալով՝ զհայրենասիրութիւնը, որուն փառաւոր նահատակն է:

Ահա ուրիշ նահատակ մը, ոչ հայրենասիրութեան՝ այլ փառասիրութեան, սակաւագիւտ մահականացու, լի հրապուրանք և ախտիւք, և յանցաւոր սարսափելի նենգութեամբք իր երկրին սահմանադրութեանը դէմ. այս մահականացուն Կեսարն է հին ժամանակի երևելի մարդկանց երրորդը: Ամենայն տաղանդով ծնած, կտրիճ, սէգ, ճարտասան, պերճ, մխող և միշտ պարզ, բայց առանց բարութեան կամ չարութեան դոյզն հոգ մ'ընելու, մինակ մէկ մտածմունք մ'ունի, որ է յաջողիլ յայնմ յոր Սիլլա և Մարիոս 'ի դերև ելան այսինքն իր երկրին տէր ըլլալ: Ալեքսանդր ուզեց ծանօթ աշխարհքիս տիրապետել: Աննիբալ ուզեց որ հայրենիքը օտար տիրապետութեան տակ չ'իյնայ. Կեսար, Հռովմայ մէջ՝ որ զրեթէ զտիեզերս նուաճած էր, կ'ուզէ անոր վրայ իշխել: Ամեն հնարք կը գործածէ, նաև վատթար հնարքներ ալ, բաց 'ի անգթութենէ. ոչ թէ սրտին բարութեանը համար, այլ խորին հաշուով, և սոսկացած մտքերու մէջ չարութիւններու համար Մարիոսին և Սիլլային սպանութիւնները: Կ'ուզէ շինուածապետ, պրետոր, քրմապետ ըլլալ, և ինքնին շատերու պարտքերը կը վճարէ. քաղաքակցացը քուէները գնելու համար: Կնիկները, էրիկները կ'ապականէ, զժողովուրդը ապականել ջանալուն նման: Ապականելու ամեն միջոցներուն վրայ իր խելքին մեծ հրապոյրքները կ'ուզէ աւելցնել, և Հռովմայեցւոց պերճախօսներուն կատարեալը կ'ըլլայ: Հաճոյք և զայթակղութիւն Հռովմայ, քիչ ատենէն հոն չկրնար դիմանալ. ան ատեն ազահ կրասոսին և սնափառ Պոմպէոսին հետ, որուն տկարութիւնը իրեն խաղալիկ ըրած էր՝ կը միանայ, և Կելտերը իր

կողմը կը ձգէ, միակ երկիր ուր դեռ աշխարհակալելու բան մը կը մնայ Հռոմովմայեցւոց կայսրութեան բնական որոշեալ սահմաններուն մէջ: Կը տիրապետէ ոչ թէ իր հայրենիքը մեծցընելու համար, որուն պէտք չունի, այլ իրեն անձնանուէր զինուորներ գտնալու համար, հարստութիւն շահելու, և այսպէս իր և իրեն անյագ կողմնակիցներուն պարտքերը վճարելու համար: Ամառը պատերազմելով, ձմեռը հնաժըներ մտածելով Միլանու հանգըստոցէն կ'ընկճէ Պոմպէոսի սնապարծութիւնը և Կրասոսի ազահութիւնը. այսպէս տասը տարի հռովմայեցւոց գործերը կը կառավարէ, և վերջապէս Կրասոսի Ասիոյ մէջ մեռնելով՝ մէկը չիմնար իր և Պոմպէոսի մէջ եղած փառասիրութեան կռիւր մարող. նախ նենգութիւն կը գործածէ այնպիսի կռիւ մ'ուշացընելու՝ որուն վտանգը ինքն ալ կ'իմանայ. յետոյ չկարենալով անկէ ազատիլ, Հուրբիկոնը կ'անցնի, Պոմպէոսի դէմ կը քալէ որուն լեզէոնները Սպանիա էին, իտալիայէն Եպիւռոս կը քչէ զինքը. այն ատեն կը թողու, ինչպէս որ ինքն ըսաւ պարծենալով, առաւել թաւալի գորապետ մը աւելորաւար թաւալի մը վրայ վազելու համար: Սպանիոյ մէջ կը քակտէ Պոմպէոսի լեզէոնները որոնց Ափրանիոս կը հրամայէր. յետոյ Եպիւռոս կը դառնայ, Պոմպէոսի դէմ կը պատերազմի, և Փարսալիոյ մէջ նախիշխանութեան վէճը կը լմնցընէ: Իրեն կը մնայ Ափրիկէի և Սպանիոյ մէջ եղած Պոմպէոսի կողմնակցաց մնացորդները կործանել. կը ջախջախէ զանոնք կու գայ Հռովմայ մէջ իր ամեն թշնամեացը կը յաղթանակէ, և հոն կը կանգնէ այն մեծ բանը որ կը կոչուի հռովմէական կայսրութիւն. բայց հասարակապետականներէն կը սպաննուի եղածին ճիշդ անունը տալու շատ փութալուն համար: Այս կենաց մէջ, ամեն միջոցները նպատակին պէս չարեն, և սակայն պէտք է կեսարու մէկ արդիւնքը ճանչնալ, այսինքն հասարա-

կապետութեան տեղ կայսրութիւնը հաստատել ուզելը, չէ թէ Սիլլայի և Մարիոսի պէս արիւնհեղութեամբ, այլ ապականութեամբ՝ որ Հռովմայ բարուցը յարմար կու գար և արթնամտութեամբ, որ իր հանճարէն կը բղխէր. և այս կարգէ դուրս մարդուն մասնաւոր նկարագիրը, որ էր մեծ քաղաքագէտ, մեծ պերճաբան, մեծ մարտիկ, մանաւանդ մեծ միխող, և զթած՝ առանց բարութեան, միշտ պիտի ըլլայ իբր ամենէն կատարեալ մահկանացուն որ աշխարհիս մէջ երեցած ըլլայ:

Հիմայ այսպիսի մարդիկ գտնալու համար, պէտք է շատ անգամ պատմութեան մեծ գրքին թերթերը դարձընել, պէտք է շատ մը դարեր անցնիլ, և իններորդը հասնիլ, ուր հին և նոր աշխարհին մէջ կ'երևայ մեծն Կարոլոս:

Արդարեւ իսկ քաղաքականութեան և իր այնչափ զանազան, յանկուցիչ, բեղնաւոր գիտութեանը ծոցոյն մէջ, ուր գիտութեան համը նոյն իսկ գիտութենէն կը ծագի, կը գտնուին մարդիկ հարեալք՝ ի սէր ուսմանց և գրականութեան. ուսմունքը միայն ուսման, իրեն օգտակարութեանը համար սիրողը, ճանչնալով որ անոնցմով ամեն բան առաջ կ'երթայ, նաւը ծովերուն վրայ, կառքը ճամբաներուն վրայ, և թէ իրմով է որ արդարութիւնը կը տիրէ, և զօրութիւնը ըստ արդարութեան կ'ըլլայ, և թէ վերջապէս իրենցմով է որ մարդկային ընկերութիւնը կ'ըլլայ միանգամայն բարի, հաճոյական, քաղցր և բնակելու համար ապահով. ահիկայ բնական բան մ'է և հրաշք չէ: Ո՞ր աչք, լոյս տեսնալէն ետքը՝ չեն սիրեր զլոյս: Բայց երբ խորին մթութեան գոգին մէջէն, աչք մը որ ամենին լոյսը ճանչցած չէ՝ կանխաւ կը զգայ զայն, կը սիրէ, կը փնտռէ, կը գտնէ, և տարածել կը ջանայ, այս բանս հրաշք մ'է արժանի մարդկանց զարմացմանը և յարգութեանը: Այս հրաշքը մեծն Կարոլոսն է որ աշխարհիս ընծայեց:

Բարբարոս ծնած, բարբարոսներու մէջ, որ թէպէտ և եկեղեցականներէ հին դիտութեան քանի մը կտորները սորված էին, ինքը ամենայն ազնուական եռանդով այնմ հետամուտ եղաւ, զոր մենք քաղաքակրթութիւն կը կոչենք և որուն ինքը ուրիշ անուն կուտար, բայց մեզի չափ և նոյն պատճառներով կը սիրէր։ Այս ատեններս քաղաքակրթութիւնը՝ քրիստոնէութիւնն էր։ Քրիստոնեայ ըլլալ այն ատեն ճշմարիտ փիլիսոփայ, բարութեան և արդարութեան և մարդկանց ազատութե բարեկամ ըլլալն էր։ Այս ատեն պատճառներով, Մեծն Կարոլոս ջերմեռանդ քրիստոնեայ մը եղաւ, և ուզեց քրիստոնէութիւնը տարածել բարբարոս աշխարհին մէջ, որ ինքզինքը գաղանային զօրութեան տուած էր և այլանդակ զգայասիրութեան մէջ կը թարթափէր։ Այս անմշակ և անորոշ սահմանօք Գաղղիոյ մէջ, հիւսիսային արևելեան կողմը, կամ Աւստրալիան, Հարաւային արևմտեան կողման հետ պատերազմի մէջ էր, երկուքն ալ Հարաւային կողման կամ Ակուիտանիոյ հետ։ Դրսէն այս Գաղղիան բարբարոսներու նոր արշաւանաց սպառնալիքը կը կրէր, մէկ մը Սաքսոնի կոչուած հիւսիսականներէն, մէկ մը Արաբք կոչուած Հարաւայիններէն. երկուքն ալ գրեթէ հաւասարապէս հեթանոս։ Եթէ զօրաւոր ձեռք մը թումբ մը դիմացնին չդնելու ըլլար, Հիւսիսային և թէ Հարաւային կողմէն, Կելտաց հազիւ սկսած շէնքը կրնար տապալիլ, ամեն ժողովուրդը կրնային դարձեալ մէկմէկու վրայ նետուիլ, արշաւանաց հեղեղը կրնար նորէն զեղուլ, և հազիւ երկրիս վրայ ցանուած քաղաքակրթութեան սերմերը՝ վարել տանիլ։ Մեծն Կարոլոս, որուն հայրը և հաւր սկսած էին այս միաւորութեան գործը, առաջ տարաւ և լմնցուց։ Չենք կրնար ըսել թէ մեծ զօրապետ մ'եղաւ, կամ թէ իր դարուն մէջ կարելի էր ըլլալ։ Այս ժամանակին զօրավարը այն էր որ սակրը ձեռքը, ինչպէս Պեպինոս, ինչպէս Կարոլոս Ուոն (Martel), իր մար-

դիկներուն գլուխն անցած կ'առաջնորդէր զանոնք դէպ 'ի թշնամեաց խիտ կարգերուն մէջ։ Այնպիսի ծնողացմէ կրթուած, անտարակոյս Մեծն Կարոլոս անոնցմէ պակաս կտրիճ չէր. բայց զինուորի պէս իր կոշտ զինուորներուն գլուխն անցած պատերազմելէն աւելի լաւ գործ տեսաւ. յիսուն տարուան հաստատուն, իմաստուն և խոհեմ տեսութեամբք իրենց կոյր քաջութիւնը կառավարեց։ Միացուց իր ձեռացը տակ Աւստրալիան, Նէւստրալիան, Ակուիտանիան, այսինքն Գաղղիան, յետոյ Սաքսոնները դէպ 'ի Հիւսիս մղելով, հալածելով զիրենք մինչև որ քրիստոնեայ եղան, որ մէկ հատիկ միջոց էր այն ատեն զիրենք քաղաքակրթելու և վայրենութիւննին ամօքելու։ Հարաւային կողմէն ետ մղելով Սարակիսոսները առանց զիրենք հպատակեցընելու պահանջողութիւն ցուցնելով. որովհետև զիրենք պէտք էր մինչև Ափրիկէ մղել, իմաստութեամբ Էպրոյի քով կանկ առնելով, հիմնեց՝ կանգուն բռնեց անսահման պետութիւն մը. ոչ ոք զինքը կրցաւ ամբաստանել իբրև անկարգ փառասէր, վասն զի աս ատեններս սահման չկար. և թէպէտ այս կայսրութիւնը իր յաջորդներուն հանճարին համար շատ մեծ էր և չէր կրնար մէկ ձեռքի տակ մնալ, գոնէ նոյն օրինաց տակ մնաց, նոյն քաղաքակրթութեան ներքեւ, թէպէտ և զանազան իշխանաց տակ, և պարզաբար՝ Եւրոպա եղաւ։ Արդ կէս դարու չափ այս ընդարձակ կայսրութիւնը զօրութեամբ և անխոնջ յարատեւութեամբ հիմնուած, նոյնչափ ժամանակ զոհ ըրաւ կարգ, արդարութիւն՝ մարդկութիւն մոցընելու համար. որչափ որ այն ատեն կրնային հասկընալ, երբեմն ազգային ժողովներ բանալով, զոր տարին երկու անգամ իր քովը կը կոչէր, երբեմն կղերը որ քաղաքակրթութեան մեծ գործիք էր, և վերջապէս իր ուղղակի ներկայացուցիչները, համբաւաւոր missi dominici իր անխոնջ հրկողութեան գործավարները։ Գիտնա-

լով որ աղէկ օրէնքները հարկաւոր են , բայց առանց բարուց դաստիարակութեան օրէնքները բանի չեն գար , ամեն տեղ դպրոցներ կանգնեց ուր սորվեցուց , չէ թէ մեր ներկայ գիտութիւնը , այլ նոյն ժամանակին գիտութիւնը , վասն զի այս հասարակաց աղբիւրներէն կրնար թափել հեղուլ միայն իր փափաքած հոսանքը :

Այս աշխատասէր առաքինութեանց վրայ քանի մը տկարութիւններ աւելցընելով որ իր սրտին ազնուականութենէն կու գային , իր բազմաթիւ որդիքներէն պատեալ , պալատանցը մէջ կեցած որ հարուստ կալուածներ էին , բարի թագաւորի մը պէս հոն ապրելով , այնչափ սիրելի որչափ իմաստուն և խորունկ մտածող , աշխարհակալէ մը զօրապետէ մը աւելի լաւագոյն , կայսրութեան գլխաւորի մը կատարեալ օրինակ եղաւ , զմարդիկ սիրելով , անոնց սիրոյն արժանանալով , միշտ իրենց բարիք ընելու ուշադիր , և կարելի է թէ երկրիս վրայ թագաւորող ամեն միահեծաններէն աւելի բարիք ըրած ըլլայ :

Ալեքսանդրներու , Կեսարներու , ահաւոր նկարագիրներէն , որ զաշխարհ տակն ու վրայ ըրած են , աւելի իրենց փառքը տարածելու քան թէ բարիք ընելու համար , ինչ հաճութեամբ այս բարեբար , վեհ և պայծառ կենդանագիրը կը նկատենք , միշտ ուսմանց կամ մարդկանց երջանկութեան զբաղած , ուր միակ տրտմութիւն մը կ'երեւայ , բայց իր վերջիններուն մէջ , այսինքն է Նորմաններուն սարսափելի նաւերը ելեակայելը , որոնց ընելիք աւերածները կը նախագուշակէ առանց սանձահարել կարենալու : Այս է որ աշխարհիս մէջ չինած կատարեալ ընթացք մը չէ , նոյն իսկ ամենէն ընդարձակն , ամենէն շին , և կեանք մը երջանիկ չէ մինչև իր անկումը , նոյն իսկ անիկայ որ ամենէն աւելի արժանի եղած է երջանիկ ըլլալու :

Կը շարունակուի :

ՃԱՆԱՊԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԶՈՒՄԲ ՃԻՅԷՐՃԻ ՕՂԼՈՒ ՔԱՀԱՆԱՑԻ

(Տես Հտ. ԻԶ , Էրես 320)

Այստեղեւտե պատմեմք յետ Յարութեան ձանապարհի պատրաստութիւն , կամ հոն մնալիս , կամ ձանապարհի խաղալն , կամ Պապոյի հարիսի դրնելն , կամ քեանիեային պոշոշմիշ շինալս , և կամ Եւփա գաղերնիս :

Սովորութիւն է սուրբ Յակոբ յորժամ փախստական գան , զնայ չէնէ եազընին նոցա հոգէտունն . և յանուանէ գրէ մի ըստ միովէ , և ելանէ դուրս . անցանի երեք օրն և ձայնեն զնոքա և գրեն զդարպասն , ամեն մարդ իւր հալին կօրէ . եարան զամազն իւրեանց մէջն է . զինչեւիցէ կու գրեն . բայց ստակն յետէ կուգայ հետ Հալպա քէվրանին . և էին քառասունը չորս հոգի : Զայն լսեցաք , թէ Հալպա քէվրանին հետ ոմն Մինաս վարդապետ կայ ակնցի , նա կուգայ և Պապօն 'ի հետ սորա է : Ապրիլի տասնըմէկ օրն Ղազարու յարութեան գնացաք 'ի Բեթանեայ , ուխտ արարաք . սոյն օրն Ալի փաշին քեահիեան եկ , սորա հետ Պապօն էքմէքնի պաշուն չատըրն նստեալ , և մեք զարձաք 'ի սուրբ Յակոբ վանքն . 'ի միջի վանուց եղեալ չորս հոգի երեսնին պահեցին : Եւ ով դք են պահվողքն . — Պօղոս վարդապետն , չէխնէն . Ղազանճի օղլուն , տիրացու Արութիւնն . մինչև ութը օր երեսնին պահեցին . զիրա այն պէս ձայն մի հանեցին թէ Պապօն զնոքա զայտիպէնտով Օսման օղլուն հուղուր տանին . նորա համար ահ կրեցին : Այս Պապոյին և ակնցի Մինասին դալն' այն չորս հոգւոյն երես պահեցն , չատ չէ , վանիցըն տասը քէսէ ստակ զէն եղև : Նա տեսանեմք եկն չուխատար մի վանք , և կու հարցանէ թէ , պունտայ պիր փափազ վարտըր Զուար ճիկէրճի օղլու տէրէր . պանայ կօստէրին